کورتە باسێك لە بابەت ئەدەبی میللی فۆلکلۆری کوردی‌یەوە

«ئەم باسە فەسلێکی بچووکە لە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی تازە) کە لە ساڵی ١٩٦٧ لە مۆسکۆ بە زمانی رووسی لە لایەن ئیمەوە بڵاو کراوەتەوە . وا بۆ سوودی گشتی‌و لەسەر داوای هاورێیان کردمان بەکوردی » .

دوکتۆر مارف خەزنەدار

رەسەنی‌و سەربەخۆیی بەرهەمی شیعری میللی سەرزاری نەنووسراوی کوردی لە بنجدا دەگەرێتەوە قوناغەکانی پیش ئیسلام لە مێژووی نەتەوەی کورددا . فۆلکلۆر ـ کە بریتی‌یە لە تاقی کردنەوەی میللەت و بەرهەمێکی یەکجار جوانی خستوتە ناو گەنجینەی هونەرەوە ، بە راستی سەرچاوەیە بۆ گورانی ئەدەبی کوردی رەسمی نووسراو.

بەرهەمی داهێنانی شیعری میللی کوردی ، تا ئیستا لە کۆکردنەوەیدا نەگەیشتۆتە ئەنجام ، واتە کەم کۆکراوەتەوە، کەمتریش لێی کۆڵراوەتەوە . لیکۆڵینەوەکانیش وەنەبێ زۆر بەهێزبن و لە پلەی هونەریی بەرهەمەکەدا بن . رۆژهەلاتناسیی ئەوروپا لە ناوەراستی سەدەی نۆزدەم دا دەستی‌کرد بە تۆمار کردنی تێکستی فۆلکلۆری ، واتە کۆکردنەوەی . ئەم کارەش بە زۆری بۆ مەسەلەی لیکۆڵینەوەی زمان و دەستووری زمان بووە .

لە سەرەتادا بایەخیان تەنیا بە فۆلکلۆری ناوچەکانی سەرووی کوردستان دەدا . لەگەڵ ئەوەش دا ئەم تێکستە تۆمارکراوانەو [١] هەندێ تێبینی و بیرو رای زانستی لەبابەت تێکستەکان و فۆلکلۆر بەتایبەتی کارێکی یەکجار گرنگە بۆ مێژووی ئەدەب و رۆشنبیری‌ی کوردی بەگشتی.کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوە لە فۆلکلۆری نەتەوەی کورد لە لایەن کورد خۆیەوە لەم بیست ساڵەی دوواییەدا دەستی پێ کردووە [٢] . هەرچی ئەوروپایی‌یەکانیشە بە گشتی لەسەر ئەو باوەرەن کە بەرهەمی شیعری میللی کوردی گەلێ دەوڵەمەندە ، لەروخسارو ناوەرۆك دا رەنگاو رەنگ و بابەتی زۆرەو پلەی هونەری‌ی بەرزە .

لەم لایەنەوە O.Blau دەڵێ :« هەژارترین عەشرەتی کورد دەوڵەمەندترین عەشرەتە لە گۆرانی‌و ئاواز ، ئەمە تەنیا لەناو عەشرەتە کۆچەرەکاندا نی‌یە ، بەڵکو لەناو عەشرەتە نیشتەجێکانی کوردیش دا هەیە .

گۆرانی بێژە میللی‌یەکان خەڵکی کۆدەکەنەوە گۆرانی‌ی مێرانی (حەماسی) یان بۆ دەڵێن و بە سەر رووداوی مێژوویی و دڵداری و ئاوارەیی و دەست لێك بەردان دا هەڵدەڵێن [٣]

فۆلکۆری کوردی بە هەموو دیالێکتەکانی زمانی کوردی و لە هەموو ناوچەکانی کوردەواری دا لە ناوەوەیە ، شەقڵی نەتەوایەتی‌ی خۆی هەیە رەنگدانەوەی سروشتی تایبەتی‌ی خاکەکە و خوو و رەووشتی کۆمەلایەتی‌یە .

بەلام لەگەڵ ئەوەش دا فۆلکۆری هیچ ناوچەیێك تەنیا لە

مەلبەندی خۆی ناخولێتەوە ، زوو بلاو دەبێتەوەو دەچێتە سەر شێوەکانی تریش ، زۆر زوو لە هۆزێکەوە بۆ هۆزێکی تر دەچێ لە دیالێکتێکەوە بۆ دیالێکتێکی تر لەو گەرانەی دا دەولەمەندتر دەبێ، بەوەی سۆزو خەیـاڵ و وێنەی لێ زیادو کەم دەکرێ ، هەندێ جاریش کە لە جێگەیێك بۆ جیگەیێك، لەعەشرەتێك بۆ عەشرەتێـك دەخشێ، گەلێ تێکستی تازەی لێپەیدا دەبێ، واتە بەرهەمێك دەبێ بە چەند بەرهەمێکی هەندێ لەیەکتری جیاواز، ئەگەرچی ناوەرۆك لەبنجدا هەر یەکە، بەمە بە تەواوی دەبێ بە سامانی هەموو نەتەوە و هەموو لایێك تێ ی دەگەن .

ئەدەبی کوردی میللی لە بابــەت و ناوەرۆکــەوە بریتی‌یــە لە : چیرۆکی ئەفســانــەیی، گاڵتــەو گەپ، هەڵهێن (ألغاز)، قسەی نەستەق و پەندی پێشینان[٤] .

باوتــرین جۆری حیکـایـەتی کوردی ئەوەیە کە ناوەروکەکەی پێـوەنـدی یێکی راستــە و خۆی بە ژیــانی خەڵکــەوە هەیــە، بەشێـوەییکی ریـالیـزمیـانــە وێنــەی خاسیــەتی بنچینــەیی دامەزراندنی کۆمەڵ دەگرێ لەو سەردەمەی کە حیکایەتەکەی لێ دروست بووە، ئەمە دیارە پێوەندی‌ی بە مێژووی میللەتیشەوە هەیە

بەشێکی‌تــری کە ئەگەر لە هی یەکەم گرنگتر نەبێ لەو کەمتــر نی‌یە ، ئەو جۆرە حیکایەتە کە لە ئەفسانە (میتۆلوجی) یەوە هەڵقولاوە ، ئەمەش لە ناوەروکی گێرانەوەکانی مێژوویی یا ئایینی رۆژهــەلاتی هەرە کۆن وەرگـیراون و دەسکاریان تێدا کراوە . بێ گومان هەندێ لەناوەرۆك و رووداوی ئەم ئەفسانانە دەگـەرێنـەوە بۆ ئاڤێستا (سەدەی هەفتەم ـ شەشەمی پێش مەسیح). گەلێ جۆری ئەم ئەفسانانە ، بە تایبەتی ئەوانەی بە سەر قارەمانیەتی پاڵەوانە بەتواناکان هەڵدەلێن ، دەتواندرێ لە شانامەی فیردەوسی‌دا ببینرێن .

یەکێ لە شێـوە هەرەبەرزەکانی ئەفسانەی کوردی ئەو بەشە حیکایەتانەن کە پێوەندی‌یان بە سیحرو جادووگەری‌و خەیاڵی بلاو و دێــو و درنجــەوە هەیــە ، بەشی زۆری ئەم بابــەتــە قارەمانەکانیان دێو و درندەو باڵندەی ئەفسانەیی دەبن.

لەناو کوردا بابەتی گاڵتەو گەپ لە فۆلکلۆرا جێگەییکی بەرزی هەیــە ، ئەمــە بریتی‌یــە لە گێرانەوەییکی کورتی تیژ ، پێوەندی‌ییکی تەواوی بە جۆری بیرکردنەوەی خەڵکی ساکارەوە هەیە و بەزمانێکی روون و ئاشکرا پیشان دەدرێ .

ئێمــە لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی‌دا بەرهەمێکی گەلێ دەولەمــەنــد لە هونــەری گاڵتــەوگەپ دا دەبینین وەکو ئەوەی زنجیرەیەك لە گاڵتەوگەپ رووداویان لەدەوری تاقە قارەمانێك دەسوورێتەوە.

بۆ بەڵگــە لەناو کوردەواری‌دا ئەو گاڵتەو گەپە توانج ئامێزانە باوون کە لەسەریا بە زمانی لالە سەرحەد دەگێررینەوە ، ئەم گاڵتــەو گەپــانــە بۆ ئامــانجی سەربــەستی و ئازادی ، یا رەنگــدانــەوەی رووداوی مێــژوویی هاتــوونــەتــە ناوەوە . هەندیکیشیان بیری قووڵ و داهێنان و دانایی و ژیری‌ی خەلکی ساکاری کۆمەڵ دەنوێنێ ، لەمانە بە تایبەتی گاڵتەو گەپەکانی ئەحەی کورنۆ کە لە ناوچەی سلێمانی بە ناوبانگە[٥] .

پەنــدی پێشینــان و قســەی نەستەق و[٦] بۆ پێکەنین و هەڵهێن و زمان شێوێنەرو قسە بە زمانی مندال گەلێ لە هونەری تر هەموو سووچێکی ژیانیان گرتۆتەوەو وێنەی ژیانی کۆمەڵن، لەرووی ناوەرۆك و ماناوە رەسەن و سەربەخۆو داهێنراوون، لەرووی روخساریشەوە هونەروەرانە دارێژراون، هەندێ جار بە شیعر یا بە پەخشانی قافیەدار خۆیان دەنوێنن.

هەرچی گۆرانی‌ی کوردیشــە جۆری یەکجــار زۆرە لە رووی روخســارو ناوەروکــەوە؛ بەلام پێــویستــە سێ جۆری بنچینەیی لە ناویاندا دیاری بکرێ.

ـ ١ ـ

گۆرانی‌ی کورتی کە ناوەرۆکێکی رەنگـاو رەنگی دەبێ ،وەکـو دڵداری و ماچ و مووچ و لێك دوور کەوتنەوە و خەبات لە دژی داگیر کەری عوسمانی و عەجەم .

ئەم جۆرە گۆرانی‌یە لە سەرووی کوردستاندا «لاووك»و لەخــوارووی کوردستاندا «حەیران»ی پێ دەڵێن[٧] . یەکێ لە ئەدگارەکانی ئەم گۆرانی‌یانە ئەوەیەوە ژمارەی کێشی دێرەکانیان رەنگاورەنگە ، واتە چەند کێشێك لە گۆرانی‌یێك دا بەکار دەهێنن ، جگە لەمە بێ گومان کێشی سیلابی (پەنجە ، کەرت) ی خۆماڵی دەبێتە سەنگی کێشانیان وە لە بنجیش دا بۆ مەبەسی گۆرانی و

ئاواز دادەنرێ.

لێرەدا نموونەیێك لە لاوك بڵاو دەكەینەوە كە گۆرانی بێژی كورد لە دوای جەنگی گێتی‌ی یەكەم دایناوە :

های ل منێ
ئەزێ ب دەشتا دیاربەكرا شەووتی كەتم
دلێ منێ ب حالێ من شەووتی
گرانە دەنگی تۆپ و مەترەلوسا و تەیارا
ب شەفەقا سبێرا
ب سەر ئەشیرێ كوردا حەركی
شێخ سەعید ئەفەندی [8] بافێ عەلی رەزا
ل ئالیێ كوردستانێ دەكر گازی ، دگو :
بافی كینو . مێرێ چی بن، چی بخەبێن
مێرێ تركا بكوژن
دلێ منێ ب حەربا كورداو تركا پڕ شەووتی [9] ..

- ٢ -

گۆرانی‌ییك كە بە ئاواز دەووترێ و رووداوی تێدا دەبێ كە «بەیت» ی پێ دەڵێن . لەرووی ناوەرۆكەوە گێرانەوەی قارەمانی و پاڵەوانی‌یە . هەندێ جار پەندو ئامۆژگاری و ئاراستەی خوو رەوشتی چاكیش تێدایە. جاری وا هەیە قارەمانی بەیت خەڵكی ساكاری كۆمەڵەو هەندێ جاری تریش سەرۆكی عەشرەتە .

دەستورێكی تایبەتی لە دروست بوون و ژمارەی دێری شیعر لە بەیت دا نی‌یە ، لە حەوت هەشت دێرەوە دەست پێ دەكا تا هەشتا دێر. ئەم جۆرە گورانی‌یانە بە گشتی لە سەر یەك كێش دادەنرێن ، قافیەشیان بە زۆری جووت دەبێ . هەندێ جارێش وا روو دەدا كە بەشێك لە گێرانەوەكان بە شیعر دەبن و هەندێكیشیان بە پەخشان ، واتە شیعرو پەخشان یەك لە دوای یەك دێن بۆ دروست كردنی بەرهەمەكە بەشی هەرە زۆری بەیت رەسەن و خۆماڵی‌یە ، واتە لە رووداوی نەتەوایەتی‌ی كوردەوە هەڵقوڵاوە ، بەڵام لە هەندێ گۆرانی‌دا ناوەرۆكی گشتی‌ی كۆمەڵی ئیسلامی بەكار هاتووە [10] .

لەم ماوەیەدا پارچەیێك لە بەیتی «خەج و سیامەند» بۆ نموونە بڵاو دەكەینەوە . سیامەند لە تەك گۆڕی خەجی خۆشەویستی فرمێسك دەرێژێ و دەلاوێنێتەوە :

سینگ سپیەكەی نەرم و نۆڵ
سۆرە گوڵە ژیكەلەكەم خەجێ گیان
تاقە گوڵە بۆن خوشەكەی زەرزاو دەموركریانێ
دەردی من دەردێ بوو دەردەكی زۆر گرانێ
بە خەوا لێم وەراست گەرا بەندی كوتووانە
هەر دەردەدار بە دەردی دەردەداری دەزانێ
خەجێ گیان نەمینم لە بۆ ئەوی جوانێ ... [11]

- ٣ -

ئەم بەشە گۆرانی‌یە بەشێكی یەكجار گرنگ و بڵاوەو ئەدگاری تایبەتی‌ی خۆی هەیە ، هەر «گۆرانی»شی پێ دەڵێن و بەرامبەر بە زاراوەی «ترانە» دەوەستێ .ئەمە بریتی‌یە لە كۆپلێتێكی كورتی دڵداری بۆ مەبەستی ئاواز واتە گوزانی چڕین دادەنرێ . بە زۆری لەدوو نیوە دێر، یا سێ نیوە دێر یا چوار نیوە دێر پێك دێ، لەرووی كێشەوە بە زۆری بریتی‌یە لە حەوت یان هەشت یا دە سیلاب ، وە بە زۆریش لە دە سیلابی‌یەكەدا وەستان لە ناوەراست دا دەبێ . گۆرانی ئاوازی تایبەتی خۆی هەیە . ئەم جۆرە هونەرە بە شێوەیێكی فراوان لە هەموو كوردستان دا باوە ، بە تایبەتی ناوەرۆكی ئەم كۆپلێتانە گەلێ دەوڵەمەندن لە دیالێكتی گۆرانی‌ی زمانی كوردی‌دا . بە گشتی ئەم هونەرە زۆر خەریكی جوانكاری و خەیاڵ و ئەندیشەیە و بایەخێكی زۆر بە غەزەل و دڵداری و ماچ وموورچ و دەست بازی دەدا . لە هەندێ لە گورانی‌یەكانی ناوچەی كرماشان گۆرانی بێژ دەڵێ :

شەم بیم شوولە بیم پەروانەم كەردی
فرە عاقل بیم دێوانەم كەردی [12]
كزكز دانیشم لە سای دیواران
زنجیر وە گەردەن چون گوناهكاران [13]
سێ كەس لەی دنیا شەو نەدارۆ خەو
ئەووەل بایەقوش دووەم نارەی ئەو
سێیەم ئەو كەسە لە دۆس بڕیایە

چو برا مەردی جەرگی سزیایە [١٤]

بریکی دیکە لە گۆرانییەکانی سنە :

ئەو بالاّ بەرزە ئەو گولّ بە سەرە
خۆمی کوشتکەو خۆی بیّ خەبەرە[١٥]

کووچەی کوردستان باران تەرمی کرد
گۆنای ئافاق گیان لەدین دەرمیّ کرد[١٦]
کارەکان گەردوون ئەشیّ هەروابیّ
لەیلیّ دەولّەمەند مەجنوون گەدا بیّ[١٧]

تاکێکیش لە گۆرانییەکانی بانە :

بالاّکەت بەرزە مەیدە بە خەسار
دلّ هەر یەکێکە مەیدە بە هەزار[١٨]

بەشێکیش لە گۆرانییەکانی سابلاّغ (مەهاباد) :

یاخوا بەخێر بیّی میوانی عەزیز
بە رۆژی بەهار بە شەوی پاییز[١٩]
خۆ من جووتێر نیم جووتم بلبل بیّ
تۆوم رەیحانە خەرمانم گولّ بیّ[٢٠]

لە گۆرانییەکانی سلێمانی :

لە دوور دیارە پەرچەمی خاوی
دێوانەی کردوم بە گۆشەی چاوی[٢١]
دیسان شەو هات بۆ حالّی من
بۆ دلّەکەی پر خەیالّی من
عالەم سووتا بۆ نالّەی من[٢٢]

لە گۆرانییەکانی هەولێر:

وەکی دەچیە شاییێ چەن شیرن پیّ دەبزۆی
تۆق و تەلەسم و دوگمە بەناز مەمکان دەنگێوی[٢٣]

لە گۆرانییەکانی کوردی تورکمانستانی سۆڤیەت:

دورنا خانم گەردەن زەری
جایل ژێرا دەدەنە گری
ل حالی مە تو نەفکری[٢٤]

★ ★ ★

داهێنانی شیعری میللی نە نووسراوی کوردی ناوەرۆکی لە ئایینیشەوە وەرگرتوە . گەلی ریّرەوی ئایینیو فەلسەفیو ئید یۆ لۆجی لاهووتی رەنگیان لە ئەدەبی میللی کوردی داوەتەوە ، بیرو باوەری موسلّمانی (سوننەو شیعە) و یەزیدیو یارسان (ئەهلی هەق = کاکەیی) لە فۆلکلۆری کوردیدا ئاشکراو دیارە. بۆ بەلّگە دەبینین فۆلکلۆری دیالێکتی کرمانجیی سەرووی زمانی کوردی کەوتۆتە ژێر تەئسیری ئایینی یەزیدی ، هەر وەها فۆلکلۆری دیالێکتی گۆرانیی زمانی کوردی کەوتۆتە ژێر تەئسیری ئایینی یارسان .

هەر وەها دەبینین سۆفیزیش بە هەر دوو تەریقەتە پراکتیکییەکەی کە لە کوردستاندا لە دەروێشیزمی «قادری» و «نەقشبەندی» خۆیان دەنوێنن کاریان لە فۆلکلۆر کردووە ، یاخود دەتوانین بلّێین دەروێشیزم کە لە سۆفیزم بۆتەوەو رەنگدانەوەی لایەنی پراکتیکیی سەلبی ئەوە ئەدەبی تایبەتیی دروست کردووە کە بریتییە لەو گۆرانیو سروودانەی کە لە زیکرو حالّ گرتندا بە ئاوازەوە دەووترێن.

فۆلکلۆری کوردی بە شێوەیەیێکی فراوان وێنەی رەنگدانەوەی ژیانی میللەتە ، گەلیّ سووچی گرتۆتەوە وەکو هیواو ئامانج و جۆری بیرکردنەوەو هەست کردن بە جوانکاریو رالیّ بوون لە هەموو شتێکی کە دەکەوێتە بەر چاوی . لەبەرهەمی داهێنانی میللی دا بیرەوەریو رووداوی مێژووییو خوو و رەووشت و نەریتی کۆمەلاّیەتیی کۆنی کوردەواری بە روونیو ئاشکرا خۆی دەنوێنیّ.

لەماوەی سەدان سالّ دا فۆلکلۆری کوردی رەسەنایەتیی خۆی پاراستووە هەر وەها کەوتۆتە ژێر تەئیسری داهێنانی نەتەوەکانی تری رۆژهەلاّتی ناوەراست، ئیتر لەسەر هەلّدانەوە تاقیکردنەوەی چاکی بووە بۆیە باش پەروەردە بووە، ئەگەر تەئسیری فۆلکلۆری نەتەوە دراوسێکان تا پلەییێکی دیاریکراو بە سەر فۆلکلۆری کوردیدا دیار بیّ، تەئسیری فۆلکلۆری کوردی، بە تایبەتی هونەری گۆرانی گەلیّ لە هی ئەوان زیاتر بووە. جەوهەری گۆرانیی کوردی لەناو گۆرانیی نەتەوە دراوسێکان دا دەبینریّ. بەم جۆرە م. ڤاگنەر (M. Wagner) ئەوە پیشان دەدا کە تورکەکان گەلیّ گۆرانیی کوردیو یەزیدیان گۆریوەتە سەر زمانی خۆیان[٢٥]. ی. ئا. لالایان (E.A. Lalayan)یش دەلّیّ: ئاسوورییەکانی ناو شاخ

(مەبەسی تەیاریەکانە ـ م. خ.) گۆرانیی کوردی دەچڕن و حیکایەتی گوێی ئاگردانی کوردی دەگێڕنەوە[٢٦].

هۆی لە باوبوون و بڵاوبوونەوەی شیعری کوردی میللیی نەنووسراو بە شێوەیێکی فرئاوان ئەوەیە کە میللەت بەهۆی ئەوەوە هەموو هیواو ئاواتە گیانیو ئیستێتیکییەکانی دەبینێ.

لە بەرهەمی شیعری میللی نەتەوەی کورد تاقی کردنەوەو ئەدگارەکانی شیعری زمانی کوردی بە گشتی دەبینرێ. ئەو ئەدگارانە رەگیان داکوتاوە. کێشی شیعری خۆماڵی یەکێ بووە لە جەوهەرە هەرە گرنگەکانی ئەو شیعرە، هەر وەها ئەو کێشانە لە شیعری زمانەکانی هیندو ـ ئەوروپاییش دا بەکار دەهێنرێن[٢٧]. کێشی خۆماڵی زیاتر لەگەڵ شیعری میللی دەگونجێو گەلێ لە کێشی عەرووز نزیکترە بۆی. لەبەر ئەوەیە سنووری دیاریکراوی کێش و قافیە لە عەرووزداو تەنگەبەریو نەگونجانی لەگەڵ سەربەستیو ساکاریی بەرهەمی شیعری میللی لەیەکتریان جیا دەکاتەوە.

بێگومان هەندێ شاعیرو گۆرانیبێژی میللی بەشدارییێکی تەواویان کردووە لە دەوڵەمەند بوونی فۆلکلۆری کوردی، دیارە زۆربەی ئەم ناوانە وون بوون. ئەمە دەستووری فۆلکلۆری هەموو نەتەوەیێکە. لە سەرەتادا بابایێك گۆرانییەکە دادەنێو لەسەر زمان بڵاو دەبێتەوەو دەسکارییو مشتوماڵ دەکرێو ناوی خاوەنەکەی وون دەبێو دەبێتە موڵکی نەتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا مێژوو ناوی هەندێ شاعیری میللیی کوردی سەدەی پێشووی پاراستووە. لەمانە عەلیی بەردەشانی (دیالێکتی کرمانجیی خوواروو)، حەمە کۆر بادینانی، هەرەکۆل بۆتانی، زەرۆ هەکاری (دیالێکتی کرمانجیی سەروو)، وەلیی دێوانە (دیالێکتی گۆرانی).

شیعری میللی کوردی لەژیانی ڕۆژانەدا بەردەوامە، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ میللەت دەوڵەمەندتری دەکا بە بەرهەمی هاوچەرخی تازە. ئەم گۆرانییانە تەنیا لە بابەت دڵدارییەوە نین، بەڵکو ناوەرۆکیان یەکجار رەنگاورەنگەو هەموو سووچێکی ژیانی گرتۆتەوە، وەکو خەباتی نەتەوایەتی کوردو نەتەوە بەش خوراوەکانیتر، لە بابەت ڕووداوی گەورەی سیاسیی ڕۆژانە لە گێتیدا. گۆرانیبێژی میللی لە کوردستان دا، پلەی کۆمەڵایەتیی بەرزە، ڕێزی دەگیرێ، ناوبانگی گەورەیە. گۆرانی بێژی وەکو عەلی مەردان و رەسووڵ گەردیو تاهیر تۆفیق (کوردستانی عیراق)، حەسەن زیرەك (کوردستانی ئێران)، عەرتاری شەرۆ (کوردی ئەرمەنستانی سۆڤیەت) جێگەی تایبەتییان هەیە لەناو دڵی میللەت دا.

فۆلکلۆری کوردی سەرچاوەی بلیمەتیەتیو ژیریی میللەتە، لە کۆنەوە بە هانای ئەدەبی نووسراوی کلاسیکی کوردی گەیشتووە. گەلێ وێنەو تاقیکردنەوەو ناوەرۆك و ماناو بەسەرهاتی داوەتێ. شاعیری گەورەی کوردی سەدەی هەفدەم ئەحمەدی خانی نویشکی ناوەرۆکی ئێپوسی (چیرۆکە شیعرییەکەی) «مەم و زین»ی لە چیرۆکی میللی کوردی «مەم و زین» یا «مەمی ئاڵان» وەرگرتووە ئەوەی تا ئێستاش بە

بەڵام ئەم دیاردەیە، واتە ئەم پەیوەندییە ڕاستەو خۆ لەنێوان ئەدەبی میللیی نەنووسراو ئەدەبی کلاسیکیی نووسراودا وەنەبێ لەلای هەموو شاعیرە کلاسیکییەکانەوە لە ناوەوە بێ، بەتایبەتی ئەمە لەلای هەندێ شاعیرانی دیالێکتی کرمانجیی سەروو دیالێکتی گۆرانی دەبینرێ، بەڵام لەلای شاعیرانی دیالێکتی کرمانجیی خوواروو نابینرێ. ئەوەی ئاشکرایە بە گشتی ئەوەیە لە کۆنەوە تا ئێستاش ئەدەبی میللیو ئەدەبی نووسراو هەر یەکەیان ڕێگەی تایبەتیی خۆی گرتووە.

لە ئەدەبی کوردی تازەدا شۆرشێکی گەورە بەرپابووە، بەوەی بووە بەئاوێنەی ژیانی میللەت و هیواو ئامانجی، ئەدەبی میللی دەورێکی گەورەو گشتیی هەیە لەم شۆرشەدا. هەموو ئەدگارە تایبەتییەکانی فۆلکلۆر لە ڕووی ڕیالیزمیی ناوەرۆك، وێنەی ڕوون و دیار، ئاسانیی کێش و قافیە، ساکاریی وشەو زمان، رستەی کورت و ڕوون و ئاشکرا، ناوەرۆکێکی کە پێوەندیی بە ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە هەبێ، ئەمە هەمووی لە ئەدەبی نووسراوی تازەدا ڕەنگی داوەتەوە.

هەولێر ـ رووناکی ١٩ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٨

پەراوێزەکان

(١) لەناو ئەمانە لەپێش هەموویانا پێویستە ناوی ئەم کارانە ببرێ:

١- پ. لێرخ، لێکۆڵینـەوە لەبـابـەت کوردی ئێران و باپـیرەکـانیـان لە خاڵدیـەکـانی سەروو، سانت پیتـرسبورگ، کتێب ١، ١٨٥٧؛ کتێب ٢، ١٨٥٦؛ کتێب ٣، ١٨٥٨.

2– Jaba, A. Recueil de Notices et Recits Kourdes. Servant a la Connaissance de la langue, de la Litterature des tribus du Kourdistan. Spb., 1860

3– Prym, E, Socin, A. Kurdische Sammlungen, a. Texte, Abt. I – II Spb., 1887, 1890, b. Ubersetzung, Abt. I – II, Spb., 1887, 1890

4– Albert von le Coq, Kurdische Texte, Berli, 1903

٢) لەناو کاری کوردەکان لەم بابەتەوە پێویستە ئەمانە بخرێنە ڕوو:

١- شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، بەغدا، ١٩٥٧.

٢- عەلائەدین سەجادی، ڕشتەی مرواری، بەغدا، بەرگ ١و٢، ١٩٥٧؛ بەرگ ٣، ١٩٥٨.

٣- سەرنجێك لەدەروازەی فۆلکلۆری کوردی، بەغدا، [١٩٦١].

٤- جیگەرخوێن، گۆتنا پێشینا، شام، ١٩٥٧ (بە تیپی لاتینی).

(3) O.Blau, Die Stamme des nordostichen Kurdistan, (Zeitschrift des Deutschen Morgenlandischen Gesell – scheft) 1858, Bd. 12. S.596

٤) هەنـدێ تێکستی فۆلکلۆری کوردی گۆڕراوەتە سەر زمانی ڕووسیو بڵاوکراوەتەوە، لەمانە:

١- چیرۆکی ئەفسانەیی کوردی، مسکۆ، ١٩٥٩.

٢- گۆرانیی داستانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٦٢.

٣- قسەی نەستەق و پەندی پێشینانی کوردی «لە کتێبی قسەی نەستەق و پەندی پێشینانی نەتەوەکانی ڕۆژهەڵات»، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٣٣٠ – ٣٣٩.

٥) لە کوردەواریدا ئەم بابەتە هونەرە لە بێگانەش وەردەگیرێ، یاراستتر گاڵتـەو گەپی گشتیی ڕۆژهـەڵاتی هەیـە وەکو ئەوانەی لەسەر مەلای مەشهوور یا مەلای مەزبوورە دەگێڕیتەوە، چیرۆکە کورتە کۆمیدیەکانی مەلای مەشهـوور کە لەنـاو هەموو نەتەوەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەراست و قەفقاس و ئاسیای ناوەڕاست دا هەیە، دیارە لە ناو کوردیش دا بە زمانی کوردی باوە.

(٦) لە بابەت نموونەی قسەی نەستەق و پەندی پێشینان، بنوارە:

١- ئیسماعیل حەقی شاویس، پەندی پێشینان، بەغدا، ١٩٣٣.

٢- معروف جیاووك، هەزاربیژو بەند، بەغدا، ١٩٣٨.

٣- شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، ج ١، بەغدا، ١٩٥٧.

(٧) لە بابەت نموونەی لاووك و حەیرانەوە، بنوارە کۆمەڵە بڵاوکراوەکانی گۆرانیبێـژی میللی ڕەســووڵ گەردی: بژاری لاووك و حەیران، بەغدا، ١٩٥٧؛ گوڵەمێلاقەی کوردستان، بەغدا، ١٩٦٠.

(٨) شێخ سەعید سەرۆکایەتی هەڵسانی کوردی کرد لە ساڵی ١٩٢٥، لەپـاش دامـرکـاندنەوەی هەڵسانەکە دەسەڵاتی تورکیا شێخ سەعید و هاوڕێکانی لە سێدارەدا.

(٩) ئەم گۆرانییە لە لایەن خاوەنی ئەم کتێبەوە لە شاری یەریڤان لە ساڵی ١٩٦١ لە زاری گۆرانیبێژی کوردو بە نەتەوە ئەرمەن کەرەمێتی خاچۆ وەرگیراوەو تۆمارکراوە.

(١٠) عوبەیدوڵڵا ئەیووبیان ناوی زیاتر لە دوو سەد بەیتی کوردی گەورە ئەدا بەدەستەوە، بنوارە: («مجلە دانشکدە تبریز»، ١٣٤٠، شمارە ٢، ص ١٦٧ – ١٧٤).

(١١) ڕەحیمی قازی، پێش مەرگە، بەغدا، ١٩٦١، ل ٥٣.

(١٢) محمد مكرى، گورانى ياترانەهاى كردى، تهران، ١٩٥١، ص ٣٤.

(١٣) سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٢.

(١٤) سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.

(١٥) سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٩.

(١٦) سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.

(١٧) سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٧.

(١٨) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

(١٩) سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٧.

(٢٠) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

(٢١) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.

(٢٢) سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٥.

(٢٣) گۆڤاری «الاصلاح الزراعی»، بەغدا، ١٩٦٢، ژمارە (٨)، ل ١٤٤.

(٢٤) ئەم گۆرانییە لەلایەن دانەری ئەم کتێبەوە لە هاوینی ساڵی ١٩٦٢ لەشـاری لینینگـراد لەزاری عەباس مەمەد نیزرۆڤ ی کوردی کۆماری تورکمانستانی سۆڤیەت وەرگیراوەو تۆمارکراوە.

(25) M. Wagner, Reise nach Persien und dem Lande der Kurden, Leipzig, 1852, Bd II, S. 255.

(٢٦) ی. ئا. لالایـان، ئاسـووریـەکانی ویلایەتی وان، – «بڵاوکراوەی کۆمەڵەی جوگرافی ڕووسی – لقی قەفقاس»، ١٩١٤، کتێبی ژمارە (٢٧)، بەشی ٤، ل ٣٨.

(٢٧) کێشی سیـلاب تا ئێستـا لە شیعـری میللی کوردی بە هەمـوو دیالێکتەکانیەوە بەکار دەهێنرێ. هەر وەها شیعری نووسراوی کلاسیکی دیـالێکتی گۆرانیی زمـانی کوردیش تا ئێستا ئەم کێشەی پاراستووە، بنـوارە: (مـارف خەزنەدار، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، بەغدا، ١٩٦٢، ل ٣٠ – ٤٥).